

ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਇਸ ਮਸਲੇ ਦੇ ਕੁਝ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੀ ਝਲਕ

(ਸਾਊਥ ਏਸ਼ੀਆ ਰੀਸਰਚ ਇੰਸਟੀਚਿਊਟ)

ਭਾਸ਼ਾ, ਸੋਚਣ ਤੇ ਸਮਝਣ ਦਾ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਔਜ਼ਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਹੈ ਚਾਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਰੁਤਬਾ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਆਰਥਕ ਅਧਾਰ ਤੇ ਉਸਰੇ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਹਿਸਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੀ ਬਣਤਰ ਲਈ ਜਰੂਰੀ ਤੱਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਜ਼ਬਾਨ ਇਕ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੱਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਕੌਮ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਤੱਤਾਂ ਆਰਥਿਕਤਾ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵੀ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਕੌਮ ਆਜ਼ਾਦ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਜ਼ਬਾਨ ਤਰੱਕੀ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਲੇਕਿਨ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕੌਮ ਪਰਾਧੀਨ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਬਗਾਨੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਥੱਲੇ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਇਹਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਜਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਤਰੱਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ।

ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ, ਬਰਤਾਨਵੀਆਂ ਨੇ ਆਇਰਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨ ਬੋਲਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੇਲਜ਼ ਅਤੇ ਸਕੋਟਲੈਂਡ ਵਿਚ ਵੀ ਇੰਝ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਜ਼ਾਰ ਦੇ ਵੇਲਿਆਂ ਦੇ ਰੂਸ ਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਤਬਕਾ ਆਪ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ ਇਕ ਵੱਡੇ ਤਹਿਜੀਬ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰੂਸੀ ਤੇ ਹੋਰ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਲਿਖ ਲੈਣ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ, ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤ ਉਥੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੇਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਨੁਕਤਾ ਨਿਗਾਹ ਤੋਂ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਰੀਆਂ ਤਰਕਪੂਰਨ ਹਨ, ਪੇਚੀਦਾ ਹਨ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਰ ਸੋਚ ਸਮਝ ਅਤੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰ ਸਕਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਵਸੀਲੇ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਪਹਿਲੂ ਨਹੀਂ ਜੋ ਵਿਕਸਿਤ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਆਧੁਨਿਕ ਨਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਜਮਾਨੇ ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਰੇਕ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਬਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਹਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਕ ਧਾਰਨਾ ਹਰੇਕ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਪੱਖੋਂ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਮਾਅਨੇ ਹੀ ਕੱਢੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ, ਰੀਤੀ ਰਿਵਾਜ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਢੰਗ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਿਹੜੀ ਜ਼ਬਾਨ ਅਸੀਂ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ ਉਹਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਮਸਲਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਹਿਮ ਮਸਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਵਿਚ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਗਰੁੱਪ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਪਰ ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਏਦੂੰ ਵੀ ਵੱਧ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਊਥ ਏਸ਼ੀਆ, ਰੂਸ ਤੇ ਚੀਨ ਵਿਚ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਗਰੁੱਪ ਹਨ ਜੋ ਆਪੋ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਯੂ ਐਸ ਏ ਵਿਚ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ 760 ਅਜਿਹੇ ਗਰੁੱਪ ਹਨ ਜੋ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਖ਼ੈਰ, ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਉਪਰ ਦੱਸੇ ਗਏ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਗਰੁੱਪਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਲੋਕ ਪੰਜ ਫੀ ਸਦੀ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹਨ ਜੋ ਐਸੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਸਰਕਾਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਰੱਖਦੀ ਹੋਵੇ। ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ 95 ਫੀ ਸਦੀ ਐਸੇ ਹਨ ਜੋ ਅਜਿਹੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਫ਼ੀਸ਼ਲ ਜ਼ਬਾਨ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ੯੫ ਫੀ ਸਦੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਗਰੁੱਪ "ਭਾਸ਼ਾਈ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ" ਦਾ ਦਰਜਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਘੱਟ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਤਾਕਤ ਵਿਚ ਘੱਟ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਉਹ ਭਾਸ਼ਾਈ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਅਫ਼ੀਸ਼ਲ ਜ਼ਬਾਨ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੇ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟ ਹੈ। ਫੇਰ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਮਸਲਾ ਹੋਰ ਵੀ ਉਲਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤੇ ਮੁਲਕ ਐਸੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਈ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਤਾਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਅਫ਼ੀਸ਼ਲ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਦਰਜਾ ਕਿਸੇ ਇਕ ਹੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਪਿਛੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਈਜੀਰੀਆ ਵਿਚ ਪੰਜ ਸੌ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਗਰੁੱਪ ਹਨ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ 1600 ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਥਾਈਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਬ-ਸਹਾਰਾ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ, ਕੋਈ ਵੀ ਦੇਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਅਫ਼ੀਸ਼ਲ ਜ਼ਬਾਨ ਨਹੀਂ। ਇਥੇ ਯੂਰਪੀ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਅਫ਼ੀਸ਼ਲ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਹਨ ਤੇ ਅਫ਼ਰੀਕਣ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਨੂੰ "ਨੈਸ਼ਨਲ ਭਾਸ਼ਾ" ਕਹਿ ਕੇ ਸਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲਾਤੀਨੀ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਤਾਂ ਏਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮੈਸੋ-ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਮਾਇਆ ਲੋਕ ਵੱਖੋਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਕਈ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਫ਼ੀਸ਼ਲ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ। ਮੈਕਸੀਕੋ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੋ ਹਾਲ ਹੈ ਜਿਥੇ ਦੇਸੀ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਾਨਤਾ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ। ਅਮਰੀਕੀ ਮਹਾਦੀਪ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹੋ ਮਸਲਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਦੇਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਦੀ ਪਾਲਸੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਹੋਂਦ

ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਨੇਡਾ ਵਿਚ ਵੀ ਫਰਸਟ ਨੇਸ਼ਨ ਦੀਆਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਸਾਰੇ ਕਨੇਡੀਅਨ ਨੂੰ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਬਲਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨੌਜੁਆਨ ਇਸ ਦਬਾਅ ਹੇਠ ਹਨ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਜਾਣ।

ਯੂਰਪ ਦੇ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਪੰਜ ਐਸੇ ਮੁਲਕ ਹਨ ਜਿਥੇ ਇਕ ਹੀ ਜ਼ਬਾਨ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਵਸਦੇ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਮੁਲਕ ਹਨ ਆਈਸਲੈਂਡ, ਲਿਚਟਨਸਟਾਈਨ, ਮੁਨਾਕੋ, ਪੁਰਤਗਾਲ ਅਤੇ ਸੈਨ -ਮੈਰੀਨੋ। ਸਿਰਫ ਨੌਂ ਯੂਰਪੀਨ ਮੁਲਕ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਅਫੀਸ਼ਲ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਜ਼ਬਾਨ ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਫਰੇਂਚੀ ਜ਼ਬਾਨ, ਗਰੀਨਲੈਂਡ ਅਤੇ ਰੀਪਬਲਿਕ ਆਫ ਆਇਰਲੈਂਡ ਤਿੰਨ ਅਜਿਹੇ ਮੁਲਕ ਹਨ ਜਿਥੇ ਦੋ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਡਰੋਆ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਯੂਰਪੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚ ਆਵਾਸੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਤਾਂ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅਫੀਸ਼ਲ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ।

ਸੰਸਾਰ ਦੇ 200 ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਅਫੀਸ਼ਲ ਤੌਰ ਤੇ ਦੋ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਬਹੁ-ਭਾਸ਼ਾਈ ਹਨ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹੁ-ਭਾਸ਼ਾਈ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੀ ਅਫੀਸ਼ਲ ਭਾਸ਼ਾ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ। ਕਨੇਡਾ ਵਿਚ ਅਫੀਸ਼ਲ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਦੋ ਹਨ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਇਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੂਸਰੀ ਉੱਤੇ ਭਾਰੂ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਵੈਸੇ ਹੀ ਦੂਸਰੇ ਦਰਜੇ ਦੀਆਂ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸਾਫ਼ ਹੈ ਕਿ ਮਸਲਾ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਨ ਜਾਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਮਾਲਾ-ਮਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੱਤ ਹਨ। ਮਸਲਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਨੇ ਦੂਜੇ ਮਹਾਂਦੀਪਾਂ ਨੂੰ "ਲੱਭਣਾ" ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਮਸਲਾ ਜ਼ਬਾਨ ਦਾ ਮਸਲਾ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਮਸਲਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਹਾਲ ਕੀ ਹੈ?

ਜਦੋਂ ਮੁਲਕ ਨਵਾਂ ਨਵਾਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਨੇ ਇਹ ਫ਼ਾਰਮੂਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਦੋ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਰਤ ਸਕਣਗੇ। 1949 ਵਿਚ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨ ਨੇ ਇਕ ਤਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾਈ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਕ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਭਾਸ਼ਾ, ਦੂਜੀ ਤਾਲਮੇਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਤੀਸਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ। ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਦੋ ਭਾਸ਼ਾਈ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਘਟਾਏਗਾ। ਹਿੰਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਅਫੀਸ਼ਲ ਭਾਸ਼ਾ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿਖਾਈ ਜਾਣੀ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਫਸਤਾ ਵੱਢਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਦੋ ਭਾਸ਼ਾਈ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ, ਜਿਹਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਕੇਂਦਰੀ ਜ਼ਬਾਨ ਹੋਣੀ ਸੀ, ਦਾ ਹਰੇਕ ਸੂਬੇ ਨੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਕੱਢਿਆ। ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਨੇ ਇਹਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਗੈਰ ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਸੂਬਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਦੂਸਰੀ ਜ਼ਬਾਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿਖਾਉਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ। ਅਖੀਰ ਜਨਵਰੀ 1968 ਵਿਚ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਨੇ ਤਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾਈ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿਦ ਕਰਦਿਆਂ ਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੁਲਕ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੇ ਤਾਲਮੇਲ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਉਹ ਸਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਜਾਣ ਜੋ ਤਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾਈ ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸੰਸਦ ਨੇ ਮਤੇ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਕਹੀ ਕਿ, "ਫ਼ਾਰਮੂਲੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਇਕ ਦੱਖਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਨਾ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੇ ਸੂਬਾਈ ਬੋਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵੀ ਕਰਾਈ ਜਾਵੇ।" (ਸੰਸਦੀ ਡਿਬੇਟ ਸੰਨ 1967 ਸਫ਼ਾ 5420)

ਇਸ ਤੋਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਮਸਲੇ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਅਹਿਮ ਗੱਲ ਇਹ ਸਮਝਣ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਸਲੇ ਪੈਦਾ ਕਿਉਂ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਇੰਡੀਆ ਬਹੁ ਭਾਸ਼ਾਈ ਮੁਲਕ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਮਸਲੇ ਉੱਠਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਵਾਜਬ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਸਲਿਆਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹਨ ਇਹ ਬਰਤਾਨਵੀ ਢੰਗ ਦੇ ਅਦਾਰੇ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਕਾਇਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਜੋ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, ਬਜਾਏ ਇਸਦੇ ਕਿ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਉਸਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹਦੇ ਵਿਚੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਰਵਾਇਤ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਝਲਕਦੀ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਹਾਕਮ ਜਮਾਤ ਨੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਦਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਲਣ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਵਾਲਣ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਕੀਤੀ।

ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜੁਡੀਸ਼ਰੀ ਨੂੰ ਹੀ ਲੈ ਲਵੋ। ਨਿਆਂਪਾਲਿਕਾ ਕਿਉਂਕਿ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਕਾਮਨ ਲਾਅ ਸਿਸਟਮ ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਸੀ ਜੋ ਕੇਸ-ਕਾਨੂੰਨ, ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਕਾਸ, ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਅਧਾਰ ਬਣਿਆਂ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਕੌਮਾਂ, ਕੌਮੀਅਤਾਂ ਅਤੇ ਕਬਾਇਲੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇਹ ਇਕ ਬਿਲਕੁਲ ਓਪਰੀ

ਸ਼ੈਮ ਸੀ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਦੇਸੀ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਬਣਾ ਕੇ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਗਈ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਉੱਠਦੇ ਨਿਆਇਕ ਮਸਲਿਆਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਦੀ ਬਲਕਿ ਇਹ ਇਕ ਬਾਹਰਲਾ ਸਿਸਟਮ ਸੀ ਜੋ ਇਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਤਰਫ਼ਦਾਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਹੋਰ ਸਰਕਾਰੀ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਇਹੋ ਹਾਲ ਹੈ। ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਅਦਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਮੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਉੱਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵੀ ਮੜ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਜੋ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਤੇ ਸਾਰਾ ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਰੋਬਾਰ ਅਤੇ ਤਾਲਮੇਲ ਇਹਦੇ ਰਾਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਸਲਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਫੈਡਰਲ ਸਿਸਟਮ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਸ ਤਾਕਤ ਦਾ ਰਵੱਈਆ ਹੈ ਜਿਸ ਤਾਕਤ ਰਾਹੀਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ ਹਕੂਮਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਫੈਡਰਲ ਸਿਸਟਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸੁਪ੍ਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਅਫ਼ੀਸਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੁਪ੍ਰੀਮ ਕੋਰਟ ਲਈ ਹੇਠਲੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ, ਫੈਸਲਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰੋਂ ਆਈਆਂ ਅਪੀਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨਾ ਤੇ ਸਮਝਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਕੰਮ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਫੈਸਲੇ, ਕਾਰਵਾਈ ਤੇ ਅਪੀਲਾਂ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹੇਠਲੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਫੈਸਲੇ ਹੀ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਕੇ ਸੁਪ੍ਰੀਮ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਘੱਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਅਦਾਲਤੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਹੋਰੋਂ ਆਏ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣਾ ਤੇ ਨਿਪਟਾਉਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਵੀ ਇਲਾਕਾਈ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਇਕ ਹਕੀਕਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮਸਲੇ ਦੀ ਪੇਸ਼ੀਨਗੋਈ ਡਾਕਟਰ ਅੰਬੇਦਕਰ ਨੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਜੋ ਸੰਵਿਧਾਨ ਘੜਨੀ ਅਸੰਬਲੀ ਦੀ ਡਰਾਫਟਿੰਗ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਘੜਨੀ ਅਸੰਬਲੀ ਵਿਚ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ "ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਕਰਕੇ ਇੰਡੀਆ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਚਲਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।" (ਮੁਨਸ਼ੀ 1996-7 ਸਫ਼ਾ 215) ਇਸ ਮਸਲੇ ਨਾਲ ਨਿਪਟਣ ਲਈ ਉਸਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਹਿੰਦੀ ਹੀ ਵਰਤੀ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਵਸਦੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਤੇ ਕੌਮੀਅਤਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਬੜਾ ਅਮੀਰ ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹਨ, ਨੇ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੰਡੀਅਨ ਯੂਨੀਅਨ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਦੀ ਇਕ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸੰਘਾਤਮਿਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਤੇ ਕਲਚਰਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਘ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਨਵੀਨੀਕਰਨ ਕਰਕੇ ਮਸਲੇ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਅਭਿੱਕਿਆਂ ਨੂੰ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ, ਇਕ ਸੁਝਾਅ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਤਰਮੀਮ ਕਰ ਲਈ ਜਾਵੇ ਕਿ ਸੁਪ੍ਰੀਮ ਕੋਰਟ ਦਾ ਕੰਮ ਸਿਰਫ਼ ਸੰਵਿਧਾਨਕ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਮਸਲਿਆਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਕਰਨਾ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਵੇ। ਅਪੀਲਾਂ ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਸੁਣਨ ਦਾ ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਪ੍ਰਾਂਤਕ ਹਾਈ ਕੋਰਟਾਂ ਕਰਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਨਾਲ ਮਸਲਾ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮਸਲੇ ਦੀ ਠੀਕ ਸਨਾਖਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ ਜੁਗਾਂ ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਰਹੀ ਹੈ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਮਸਲਾ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਕਰਕੇ ਉਠਿਆ ਹੋਵੇ। ਇੰਡੀਆ ਵਿਚ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਦੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਿਆਸੀ ਰੰਗਤ ਬਰਤਾਨਵੀ ਬਸਤੀਵਾਦੀਆਂ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। 1837 ਵਿਚ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੇ ਸੂਬਾਈ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਅਖਤਿਆਰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ " ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਅਤੇ ਮਾਲੀਏ ਦੇ ਮਹਿਕਮੇ ਦਾ ਕੰਮ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਥਾਂ ਦੇਸੀ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ"। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਨੂੰ ਹੀ ਅਫ਼ੀਸਲ ਭਾਸ਼ਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦੇਸੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਜਨਤਾ ਦੀ ਸੀ ਜਿਹਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਭਰ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਫੈਸਲੇ ਨੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਕਲਾ ਨੂੰ ਫੈਲਾਉਣ ਵਿਚ ਚੰਗਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ, ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ 19 ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੱਕ ਬੰਗਾਲੀ ਲੋਕ ਇਕ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਇਕ ਸਾਹਿਤਕ ਰਵਾਇਤ ਵਿਚ ਪਰੋਏ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਲੇਕਿਨ, ਬਰਤਾਨਵੀਆਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਾੜਨ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਵਰਤਿਆ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਦਾ ਮਕਸਦ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਕਲਚਰ ਤੇ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਕਲਚਰ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਬਚਾਅ ਕਰਨਾ ਸੀ ਪਰ ਬਰਤਾਨਵੀਆਂ ਨੇ ਇਹਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਾੜਨ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨੀਤੀ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਲੋਕ ਅੜੇ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ 1905 ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਦੋ ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਹਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਮੁਜ਼ਾਹਰੇ ਕੀਤੇ ਜਿਹਦੇ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ 1911 ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਬਦਲਣਾ ਪਿਆ। ਪਰ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਵਾਲ ਅਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਜਬਰ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਨੀਤੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਜੁੜੇ ਰਹੇ।

1915 ਵਿਚ ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਖੁਦਮੁਖਤਾਰੀ ਲਈ ਇਕ ਲਹਿਰ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਰਾਜ-ਵਿਵਸਥਾ ਵਿਚ ਬਰਤਾਨਵੀ ਅਦਾਰੇ ਘਸੋੜ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤੇ 1918 ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, " ਸੂਬਿਆਂ ਵਿਚ ਮੁੱਢਲੇ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਵੈ-ਸਰਕਾਰ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ।" 1919 ਦੇ ਐਕਟ ਵਿਚ ਸੂਬਾਈ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪਣ ਅਤੇ ਸੂਬਾਈ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਲੇਕਿਨ ਇੰਡੀਅਨ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕਾਂਗਰਸ ਦੀ ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਹੋ ਸਕੀ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਆਮ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਰਲਾਉਣ ਖ਼ਾਤਰ 1920 ਦੇ ਨਾਗਪੁਰ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿਚ ਕਾਂਗਰਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦੇ ਯੂਨਿਟਾਂ ਦਾ ਪੁਨਰਗਠਨ ਜ਼ਬਾਨ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਤ ਖੇਤਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਜਮਹੂਰੀ ਅਦਾਰਿਆਂ ਦੇ ਫੈਲਾਅ ਕਰਕੇ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਯੂਨਿਟ ਇਕ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੋਵੇ। 1928 ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਆਲ ਪਾਰਟੀ ਕਾਂਗਰਸ ਵਿਚ ਇਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਮੰਗ ਉੱਠੀ ਕਿ ਸੂਬਿਆਂ ਦਾ ਪੁਨਰ-ਗਠਨ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਵਿਚ ਤਜਵੀਜ਼ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਿੰਧ, ਕਰਨਾਟਕ, ਆਂਧਰਾ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਸੂਬੇ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਤੇ ਅਸਾਮ ਬੰਗਾਲ, ਬਿਹਾਰ, ਉੜੀਸਾ, ਯੂ ਪੀ, ਕੇਰਲਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਮੁੜ ਕੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾਣ।

ਜਦ 1947 ਵਿਚ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਕਤਲੇਆਮ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਫਿਰਕਿਆਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਤਕਸੀਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਇਹ ਲਹਿਰ ਮੱਠੀ ਪੈ ਗਈ। ਬੋਲੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਸੂਬੇ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਮੰਗ ਵਿਚ ਕੌਮੀ ਪਛਾਣ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦਾ ਮਕਸਦ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਇਸ ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ-ਵਿਵਸਥਾ ਨੂੰ ਫਿਰਕੂ ਅਧਾਰ ਤੇ ਵੰਡ ਦੇਣ ਦਾ ਲਾਭ ਬਰਤਾਨਵੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਹੋਣਾ ਸੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਵੰਡ ਫਿਰਕੂ ਅਧਾਰ ਤੇ ਕਰਨ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਪਰ ਸੂਬਿਆਂ ਦਾ ਪੁਨਰਗਠਨ ਇਕ ਆਧੁਨਿਕ ਜਮਹੂਰੀ ਅਧਾਰ ਤੇ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਬੋਲੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਵੀ ਫਿਰਕੂ ਨੀਤੀ ਦਾ ਇਕ ਹਿਸਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। 1953 ਵਿਚ ਤੇਲਗੂ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਆਂਧਰਾ ਦੀ ਸਟੇਟ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਅਦ ਬਹੁਤੀਆਂ ਸਟੇਟਾਂ ਦਾ ਪੁਨਰਗਠਨ ਬੋਲੀ ਦਾ ਅਧਾਰ ਤੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੌਮਾਂ, ਕੌਮੀਅਤਾਂ ਤੇ ਕਬਾਇਲੀ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਇਆ ਗਿਆ।

ਮੈਸ ਵੇਲੇ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸੰਵਿਧਾਨ ਦਾ ਆਰਟੀਕਲ 345 ਹਰੇਕ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਫੀਸਲ ਜ਼ਬਾਨ ਆਪ ਚੁਣਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। 1960 ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਈ ਸੂਬਿਆਂ ਨੇ ਅਫੀਸਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਪਾਸ ਕੀਤੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸੂਬੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਤੇ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਿਹੜੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ। ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਮਸਲੇ ਖੜੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। 1981 ਦੀ ਮਰਦਮ ਸ਼ੁਮਾਰੀ ਅਨੁਸਾਰ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਕਰੋੜ ਦੀ ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਦੀ ਜਨ-ਸੰਖਿਆ ਵਿਚ ਲੱਗ ਪੱਗ 85 ਫੀ ਸਦੀ ਲੋਕ ਬੰਗਾਲੀ ਮੂਲ ਦੇ ਸਨ ਜਦ ਕਿ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ੧੫ ਫੀ ਸਦੀ ਵਿਚੋਂ 6.13 ਫੀ ਸਦੀ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ, 3.35 ਫੀ ਸਦੀ ਸੰਥਾਲੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ, 2 ਫੀ ਸਦੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਰਦੂ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ, ਅਤੇ ਨਿਪਾਲੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 1.5 ਫੀ ਸਦੀ ਸੀ। ਭਾਸ਼ਾਈ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀਆਂ ਵਿਚੋਂ 15 ਫੀ ਸਦੀ ਲੋਕ ਬੰਗਾਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੂਸਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਗਿਣਦੇ ਸਨ। ਪੱਛਮੀ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਬ ਡਿਵੀਜ਼ਨ- ਸਦਰ, ਕਲੀਮਪੌਂਗ ਅਤੇ ਕੁਰਸੌਂਗ- ਵਿਚ ਨਿਪਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹਨ।

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਦੱਖਣੀ ਬੋਲੀਆਂ ਬਹੁਤਾ ਕਰਕੇ ਦਰਾਵੜ ਮੂਲ ਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ 25 ਫੀ ਸਦੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਮੂਲ ਸਰੋਤ ਹੈ। ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਚਾਰ ਵੱਡੀ ਕੌਮੀ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਤੇਲਗੂ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਤਾਦਾਦ 65 ਮਿਲੀਅਨ, ਤਾਮਿਲ ੫੩ ਮਿਲੀਅਨ, ਕੰਨੜ 30 ਮਿਲੀਅਨ, ਅਤੇ ਮਲਿਆਲਮ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 29 ਮਿਲੀਅਨ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਤਾਮਿਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦਰਾਵੜ ਮੂਲ ਦੇ ਬਹੁਤਾ ਲਾਗੇ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਬਾਕੀਆਂ ਵਿਚ ਹੁਣ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਵੀ ਅਸਰ ਹੈ। ਤਾਮਿਲ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੀ ਜ਼ਬਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਵੜਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਜੇ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਸੁਧਤਾ ਦੇ ਦੀਵਾਨੇ ਇਹਦੇ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵੜਨ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਠੇਠ ਤਾਮਿਲ ਦੇ ਰਾਖੇ ਇਹਨੂੰ ਲਾਗੇ ਨਹੀਂ ਫਟਕਣ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤੇ ਉਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਿਖਣ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਲੋਕ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਬੰਗਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਾਮਿਲਨਾਡੂ ਦੀ ਸਟੇਟ ਨੇ ਵੀ ਤਾਮਿਲ ਨੂੰ ਇਕ ਮਿਆਰ ਦੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਰਗਰਮ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲਈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ, ਵਿਦਿਅਕ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਤਾਲਮੇਲ ਦੇ ਅਦਾਰੇ ਇਕੋ ਮਿਆਰ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਰਤਣ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਬਿਲਕੁਲ ਛੁੱਟੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਤੇਲਗੂ ਘੱਟ-ਗਿਣਤੀ ਜਿਹਦੀ ਤਾਦਾਦ 9 ਫੀ ਸਦੀ ਹੈ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਸਟੇਟ ਕੇਂਦਰ ਦੀ ਅਥੋਰਟੀ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਨੋਟਿਸ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੀ।

ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਮਸਲਿਆਂ ਦੀ ਪੇਚੀਦਗੀ ਦਾ ਸਾਡਾ ਇਹ ਵਰਣਨ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਦੀ ਪੇਚੀਦਗੀ ਦਾ ਇਕ ਪੂਰਾ ਵਰਣਨ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸਦਾ ਮਕਸਦ ਸਾਡੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮਸਲਿਆਂ ਦਾ ਖਾਸਾ ਕੀ ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਆਸੀ ਰੰਗਤ ਕਿਵੇਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਾੜ ਕੇ ਇਕ ਓਪਰੀ ਤਾਕਤ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।